

SÜLEYMAN-NAME’NİN DİLİ ÜZERİNE (76.CİLT)¹

Araş. Gör. Yaşar ŞİMŞEK

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZ

Süleyman-name ya da asıl adıyla Süleyman-name-i Kebir Firdevsi-i Rumi tarafından XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk çeyreği arasında yazılmış, Hazret-i Süleyman hikayelerini bir araya getiren 81 ciltlik büyük külliyatın adıdır. Türk edebiyatında pek de eşine rastlanmayan Hazret-i Süleyman kıssaları, Firdevsi tarafından toplanıp bir takım eklemeler yapılarak epik bir anlatımla kaleme alınmıştır. Yurtdışında ve Türkiye’de pek çok yazması mevcut olan bu eserin dili genel olarak Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtmakla birlikte eserde yer yer Osmanlı Türkçesi döneminin özelliklerine de rastlamak mümkündür.

Bu makalede, eserin 76. cildi üzerinde tespit edilen birtakım dil hususiyetleri anlatılmaya çalışılacaktır. Bu dil hususiyetlerine değinirken Eski Anadolu Türkçesi için genel bir görünüm arz eden özellikler konu dışı tutulmuş, onun yerine eserde göze çarpan, Eski Anadolu Türkçesinde görmeye alışık olmadığımız birtakım özellikler gösterilmiştir. Amaç, metnin Eski Türkçe döneminde görülen yapılar ve söz varlığına sahip olduğunu, sadece Türk edebiyatı tarihinde yazılan en derli toplu Süleyman-name olması yönüyle değil aynı zamanda dil özellikleri ile Türk dili tarihinde önemli bir yerde bulunduğunu göstermektir.

Anahtar Kelimeler: *Süleyman-name, Süleyman-name-i Kebir, Firdevsi, Firdevsi-i Rumi.*

ON THE LANGUAGE OF SULEYMAN-NAME (VOLUME 76)

ABSTRACT

Suleyman-name or its exact name Suleyman-name-i Kebir was written by Firdevsi-i Rumi in between second half of the 15th century and second quarter of the 16th century, and it's the name of the 81 volumed oeuvre gathering Hazret-i Suleyman stories. Hazret-i Suleyman stories which is uncommon in Turkish literature, by command of Bayezid II, was collected by Firdevsi and was put down on paper epically by some addings. The language of this work which plenty of its manuscript are available in abroad and Turkey as well as generally reflects the features of Old Anatolian Turkish, in the work; partly, it's possible to find the features of Ottoman Turkish period.

¹ Makalenin geliş tarihi: 20.05.2014

Makalenin kabul tarihi: 03.09.2014

In this article, it's going to be explained some language characteristics found in the volume 76 of the work. While mentioning these language characteristics, the features indicating a general profile for the Old Anatolian Turkish are left aside, instead; some remarkable features that we are unaccustomed to see in Old Anatolian Turkish are indicated. The aim is to show that the text includes the structures and vocabulary seen in Old Turkish period, not only with the aspect of its being the most organized Süleyman-name written in Turkish Literature history but also it has an important place in Turkish Language history because of its language features.

Keywords: Süleyman-name, Süleyman-name-i Kebir, Firdevsi, Firdevsi-i Rumi.

GİRİŞ

Firdevsi-i Rumi ve Süleyman-name'si

Firdevsi-i Rumi, Firdevsi-i Tavi, Uzun Firdevsi veya Türk Firdevsi olarak da bilinen yazarın adı Şerefüddin Musa'dır. Teşhisü'l-İnsan adlı eserinde ise adı Orhan bin Genek olarak kayıtlıdır².

Süleyman-name-i Kebir, XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Firdevsi-i Rumi tarafından yazılmıştır. Eserin konusu Hazret-i Süleyman hikâyeleridir. Eserin yazımına II. Mehmet devrinde başlanmış olsa da büyük bir kısmı II. Bayezid devrinde yazılmıştır (Olgun-Parmaksızoğlu 1980: XIII).

76. Cilt

Eserin 81 cildi vardır. Ciltlerdeki varak sayıları farklılık göstermekle birlikte epey dolgun olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bizim üzerinde çalıştığımız 76. cilttir ve iki nüshası vardır. Bu nüshaların ikisi de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 1231 ve Hazine 1536'da kayıtlıdır. Varak sayısı ise 135'tir.

76. ciltte Hz. Süleyman, Habeş melikine Hak dinini ve Hz. Süleyman'ın peygamberliğini kabul etmesi yönünde haberci gönderir. Habeş meliki bunu kabul etmeyince Habeş melikinın üzerine sivrisineklerden oluşan bir ordu yollar. Sivrisinekler, Habeş ordusunun ağızlarından burunlarından girerek beyinlerini yiyip Habeş ordusunu püskürtür. Bu hikâyenin Nemrud'un hikâyesi ile oldukça benzer olması yazarımızın farklı kaynakları birbiriyle harmanladığı tezini doğrulamaktadır. Eserde olağanüstülük bununla sınırlı kalmaz. Mert ve korkusuz pehlivanlar Hak dinini yaymak için uğraşırken zaman zaman cinlerle, perilerle ve şeytanlarla savaşmak zorunda kalırlar. Bu kahramanlar eserde yardımcı rol oynarlar. Eserde sadece kahramanlıklar

---

²http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=arama_sonuc&genel_arama=firdevsi-i+rumi

ve Hak dinini yayma gayreti anlatılmaz. Hz. Süleyman, mühre sahip olmasına, nebata ve hayvana hükmedebilmesine karşın cihan üzerindeki türlü bilgilerden haberdar olmak ister. Bunun için gazaya giderken yolda karşılaştığı hayvanlarla sohbet eder. Hayvanların dertlerini dinler, çözülemeyen sorunlara el atıp sorunları çözer. Hayvanlarla sohbeti sırasında hayvanlardan türlü bilgiler öğrenir. Karşılıklı konuşma şeklinde aktarılan bu bilgiler aslında yazarımız Firdevsi tarafından eserin muhtelif yerlerine koyulmuş halk için gerekli bilgilerdir. Astronomi, coğrafya, kimya, hayvan bilimi, doğa olayları, sağlık, metafizik vs. konulardaki bilgiler, Hz. Süleyman'ın seyahatleri sırasında karşılaştığı hayvanlarla, insanlarla ve hatta bazen yanına uğrayan vahiy meleği ile yaptığı karşılıklı konuşmalarla aktarılır. Buna göre Hz. Süleyman, seyahatleri sırasında çözülmesi gereken sorunlarla karşılaşır. Adaleti temsil ettiği için konuyu enine boyuna öğrenmek ister. Bu amaçla birbirleriyle anlaşamayan, huzursuzluğa düşmüş hayvanlara sorular sorar. Hayvanlar da Hz. Süleyman'a tüm gerekli bilgileri verir. Zaman zaman yan hikayelerde de bu tarz aktarmaların olduğu gözlenir. Bu aktarmalar eserin sanatsal yönünü zayıflatmaz. Bilakis bu aktarmalar karşılıklı konuşma şeklinde geçtiği için esere bir roman niteliği kazandırır (Şimşek 2013: 9).

Süleyman-name'nin Dili

Eser dil özellikleri açısından Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerine sahiptir, fakat 15. yüzyılın son yarısı ile 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış olması sebebiyle Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi özellikleri de göstermektedir. Metnin tamamının harekeli olması dil özelliklerinin tespitinde kolaylık sağlamaktadır.

Eser, Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtmakla birlikte eserin muhtelif yerlerinde Eski Türkçede görülen pek çok özelliğin devam ettiği görülür. *+DA bulunma hali ekinin çıkma hali görevinde kullanılması* bunlardan biridir. Bu gibi durumlar aşağıda örneklerle gösterilmiştir. Bu makaledeki amaç da eserin bütün dil özelliklerini göstermekten ziyade, metnin Eski Türkçe döneminde görülen yapılarla ve söz varlığına sahip olduğunu, sadece Türk edebiyatı tarihinde yazılan en derli toplu Süleyman-name olması yönüyle değil aynı zamanda dil özellikleri ile Türk dili tarihinde önemli bir yerde bulunduğunu göstermektir.

I. Ekler

+DA Bulunma Hali Ekinin Çıkma Hali Görevinde Kullanılması

Orhun Türkçesinde adların bulunma-çıkma durumu +DA eki ile kurulur (Tekin 2003: 113). Eski Türkçede lokatif ve ablatif her iki çekim eki müşterek olup +da, +de, +ta, +te'dir. Kaganda (kaganda, kagandan) budunda (budunda budundan) gibi. Ekin belirtilmesinde kesin bir kaide yoktur (Bayraktar, 2003: 10). Ayrılma hali eki için Orhun Türkçesinde nadiren +tAn eki kullanılmıştır, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde ise bulunma hali eki olan +DA'nın ayrılma hali fonksiyonu devam etse +dIn, +tIn, +dUn Mani ağzında görülen +DAn ekleri de ayrılma hali için kullanılmıştır. (Hacıeminoğlu 2008: 30 Eraslan 2012: 147-148). Faruk Kadri Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesinde ayrılma hali ekinin sadece +dAn olduğunu bildirmekle beraber taranan metinler arasında bir yerde +DA bulunma hali ekinin ayrılma hali eki görevinde kullanıldığını söylemektedir (1994: 72). Ekin ayrılma hali fonksiyonunun Eski Anadolu Türkçesi döneminde de devam ettiğini Gülsevin bildirmiştir (2011: 58).

Bu durum, farklı bir sahada işlenen yazı dilinde Eski Türkçenin izlerinin devam ettiğinin göstergesidir.

88a/9: “bu şürāhiyi bir şanduk **içinde** çıkarduk”

61a/1: “Fetfete-i ‘Ayyār fitne kılp Zēnāna dil-ile dile gelüp hocayı kucaqlayup **yüzinde gözinde** öpüp eyitdi ki...”

61a/21: “kāhil olmaya **işinde** mā-ḥaşal”

69a/11: “yā ṭāvūs, seni anuñ için da‘vet itdüm ki kuşlar **içinde** baña bir uçucu kuş bulıviresin”

72a/21: “ḳudret eliyle ve bu kil **içinde** kilden dil eyledi ve dil **içinde** şu riftine ḥāşıl eyledi”

80b/14: “sen Süleymān **himmetinde** bilmedügümüz bilüp Allah’a şükr ü minnet kılsavuz”

109a/10: “āyetin tekrār **dilinde** ezber okuyup göñlin hoş ide”

118b/2-3: “Sām Süvār’uñ ḳal‘a-i mıḳnāṭısa geldügin ve sāḫirlerle ceng kıldügin ve ol pehlevānlar ceng **yüzinde** şehid oldukların tārīḫ yazdılar”

123b/8-9: “...pabucı kendüye iki oḳla atduḡın evvel **gözinde** soñra **dimāḡında** urup zaḥm-nāk itdügin...”

123b/12: “...sencileyin ‘azīm cānavaruñ **sözinde** ‘aḳlı olan ‘ibret alup ḫayrete varur”

36a/17-18: “...bu nişānlu ve bu şıfatlu sulṭān muḫtāc olunur olsa (18) lā-cerem ‘ālem **vücūdında** ve **terbiyesinde** ve **aḫvālinde aḫkāmında** muḫtāc olur”

men/ben 1. Teklik Kişi Zamirinin Fiil Çekimindeki Durumu

Eski Türkçede fiil çekiminin yapısı fiil + ek + zamir şeklinde iken Eski Anadolu Türkçesinde zamir yerine şahıs ekleri kullanılır.

ben ~ men nöbetleşmesi³ Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan bazı eserde görülürken ekleşme öncesi şekil nadir rastlanılan bir durumdur. *men* 1. teklik kişi zamirinin ekleşme öncesi şekli metinde iki yerde geçmektedir:

101b/6-7 : “başuñi keser **men**, Ʒal‘ a burcına asar **men**”

+IAyIn Eki

İsimden türetilmiş fiilleri zarf yaptığı söylenebilir. Fakat bu açıklamaya uygun elimizde sadece bir örnek vardır. arslan > arslanlayu “arslan gibi” (DLT II-13). Bu ekin sadece hayvan isimlerine geldiği düşünülebilir. 11. Yüzyıla kadar işlek olduğu tahmin edilebilir (Clauson 2007:188).

Yukarıdaki cümleler Clauson’un *Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler* (2007) adlı çeviri makalesinden alınmıştır. Bu cümleler için yapılacak ilk düzeltme aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere ekin sadece hayvan isimlerine gelmediğidir. İkinci düzeltme bu ekin XI. yüzyıldan sonra da yaşadığının tespit edilmiş olmasıdır. Süleyman-name’nin 76. cildi XVI. yüzyılda yazıldığına göre aradan geçen 500 yıl süresince bu ek işlek bir şekilde devam etmiş olmalıdır. Bundan önce ekin Eski Anadolu Türkçesinde yukarıda belirtildiği gibi kullanıldığını M. Ergin de belirtmiştir (Ergin 2011:173). Eski Anadolu Türkçesinde “gibi”, “göre” ifadesi için kullanılsa da ekin kullanımı Eski Anadolu Türkçesi döneminde azalmış, bugün ise *sabahleyin*, *akşamleyin* gibi sözcüklerde kalmıştır.

Ekin metindeki şekli +IAyIn biçimindedir. İsimden fiil yapan –IA ekine –u zarf-fiil ekinin eklenmesi sonucu oluşan bu ekin –IAyIn şekli daha sonra oluşmuştur. Buradaki –n vasıta halidir (Ergin 2011: 173). Ekin daha sonra oluşmuş şekli dahi olsa “gibi” anlamı veren zarflar yapması ekin eskicil işlevini devam ettirdiğini göstermektedir⁴.

³ Bu nöbetleşme “karışık dilli eserler” olarak adlandırılan Behcetü'l-Hada'ik fi Mev'izeti'l-Hala'ik, Kuduri Tercümesi, Feraiz Kitabı, Kitab-ı Güzide (‘Aka'id-i İslam) gibi eserlerde ve Mevlana'nın Türkçe manzumeleri ile Şeyyad Hamza'nın bazı manzumelerinde görülmektedir. Ancak bizim verdiğimiz misal zamirinin ekleşme öncesi kullanımındır. Bu kullanıma Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ya hiç rastlanmaz, ya da nadiren rastlanır.

⁴ Bu ekin yapısı ve işlevleri için bkz: Kübra Yıldırım, “+IAyIn Eki Üzerine”, III. Uluslararası Öğrenci Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi (20-22 Eylül 2010), III. Uluslararası Öğrenci Kongresi 2010 Bildiriler, 2. Cilt, İstanbul 2011, s.1033-1039.

23a/10: "...turdılar. Anuñ bigi ‘azım leşker-idi ki baħr-i cüşān gibi ol ceş-i girān **deryālayın** mevc urup..."

61a/4: "...‘Ayyār dönüp yine ‘avratlayın nazlanup eyitdi ki..."

87b/13: "... Kulaqları ayu kulaqları gibi ve gögsi **arşanlayın**, velekin karnı pullu balık..."

97b/18-19: "...ammā ki kablu bağanuñ heyet-i ‘azameti ve **ejdehālayın** cengi ve kara tağ gibi balıklara kaşd idüp āhengi bizden artuğdur..."

101a/13-14: "...Kara **bulutlayın** polad gürz hınaz **şāhlayın** koluyla başı üzerine çevirüp gergedan ayağı yir yüzün **hırmanlayın** savurup süre..."

102a/15-16: "...Kara **bulutlayın** polad gürzin çınar **şahinleyin** koluyla baş üzerine çevirüp altındağı fil ayakları hırman gibi yir yüzün şavurdu..."

103a/4-5: "...Kāhir’e geldi. Ğazaba gelüp heşt pā-yı baħri sürüp **sımurğlayın** irüp zūr-ıla Karkahā-yı Zengi’ye bir sūñu urdı..."

103a/6: "...Karkahā-yı Zengī zaħm yiyicek ğazaba gelüp ol dağı **ra‘ dlayın** barķıdı..."

22b/7: "...Ol la‘ in imāna **gelecekleyin** degül..."

61b/17-18: "...**Evvelkileyin** ‘adetce yanına erinūñ yaturdı..."

98a/1: "...Toşbağa dağı **bildigünleyin** ceng kılur"

100b/21: "...ışığın başından kaldurup gök gibi gürleyüp **deñizleyin** gümlüyüp..."

113a/21: "...bebr ü yaban gibi göğüs gerüp burc ‘**akrebleyin** kuyruğın çenber kılup..."

II. Söz Varlığı

76. cilt bünyesinde yaklaşık 80.000 sözcük barındırmaktadır. Bu sözcüklerin büyük bir bölümü de Türkçedir. Metinde nadir rastlanan pek çok deyim olmasının yanında söz varlığı açısından Eski Türkçeye oldukça yakınlık arz etmektedir. Daha çok Eski Türkçede kullanılan, ancak zamanla Batı Türkçesinde kullanımı azalan sözcüklerin metinde yaşadığını gösteren örnekler aşağıdadır. Bu sözcüklerin büyük bir bölümü standart Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Dahası bazı sözcüklere Tarama Sözlüğünde dahi rastlanmamaktadır: -“agu” sözcüğü gibi-. Öncelikle Eski Anadolu Türkçesinde pek rastlanılmayan deyimler ve atasözlerinden örnekler verelim:

azāde yorumak: “azat olmak, hür olmak”

15a/16: “Hayâtda mıdur ya ĥud memâtda mıdur yoĥsa düşmen elinde bizcileyin ĥabsde mi ya ĥud **azâde yorur** saĥ selâmetde mi diyüp sũ’âl idicek...”

barmaĥ aĥıza urmaĥ : “çok şaşırmaĥ” Bu deyim aslında Farsçadaki *engüşt ber-dehân* deyiminin çevirisidir.

29a/21: “Gördiler ki melik-i Ĥabeş’üñ cânı ĥulķūmına geldi. Başını yire döĥmege başladı. ‘Uĥalâ ‘ibret alup **barmaĥ aĥıza urup** dişledi”

billerin berk ĥuřanmaĥ : “savař için iyi hazırlanmaĥ”

20a/11: “Egerĥi ki evvel ĥorĥup üşendiler, veli řoñra Sâm Süvâr’ı yaluñuz görüp ceng itmege **billerin berk ĥuřandılar**”

büşeye girmiş er gibi epsem olmaĥ : “sus pus olmaĥ”

21a/12: “Ĥapu ĥarřusına âlây baĥlayup şurdılar. **Büşeye girmiş er gibi epsem olup** düşmen şarafına göz ĥulaĥ urdılar”

deme ĥekmek : Bu deyim başka bir anlamıyla Tarama Sözlüğünde geĥmektedir (TS II: 1070). Ancak deyim in ařaĥıdaki anlamına başka bir metinde rastlayamadık. Ařaĥıdaki örneklere, deyim daha çok “yakalamak, kıstırmak” gibi anlamlara gelmektedir.

31a/8: “Ejdehâ görüp balıĥ ‘aĥabince ĥurıya ĥıĥup ejdehâ balıĥıñ ĥanın şorup **deme ĥeküp** yutdı”

48a/3: “...ve ejderhâ daĥı Ĥabeş milkini yürüyüp ĥâret itmekde eger insân ve ger ĥayvân bulduĥın **deme ĥeküp** yutmaĥda...”

97a/13 : “Baĥr-i ‘Ummân maĥlūkâtı daĥı Deryâ-yı Maĥrib’e varup ki girebilelerdi. Ĥalķınuñ kimin **deme ĥeküp** yudup kimin ĥırup helâk idüp...”

iřikine baş yařtamaĥ : “yardım dilemek”

28a/14 : “‘Aĥıbet ‘acze varup Süleymân’dan aman istedük. İlci gönderüp **işikine baş yaştaduk**”

ĥan ĥařanmaĥ : “çok korkmaĥ”

23b/16: “Ĥükemâ ĥavlince Ĥabeş meliki begleriyle danışıp řurmaĥda siñek ĥoĥluĥından üşenüp Süleymân ĥorĥusından **ĥan ĥařanup** ne ĥaber geüre diyü aĥzına baĥup göz ĥulaĥ urmaĥda...”

yay yařmaĥ : “öldürmek” İlk sözcük *yay* ok atmaya yarayan araĥ; *yas-* sözcüĥü ise DLT’de “daĥıtıp yaymak, ĥözmek” anlamında geĥmektedir (III 60-4, 59-24, 60-1, 60-4). Bugün Özbek ve Uygur Türkçelerinde “ĥözmek” anlamında yaşamaktadır (KTLS 1991: 139). Türkiye Türkçesi aĥızlarında ise “eĥmek, ĥökertmek, yatırmak, bozup daĥıtmak” anlamında kullanılmaktadır (DS XI: 4194). Yayın ucuna baĥlanan ilmek ĥözöldüĥünde yay kullanılamayacaĥından yay da işlevsel hale gelecektir, yani bir nevi ölü durumunda olacaktır. Bu deyime

Tarama Sözlüğü'nde de rastlanır. Ancak “ölüm” anlamında kullanımı daha sonra oluşmuş olmalıdır. Tarama Sözlüğündeki örneklerde “ölüm” anlamından ziyade sevgili ve sevgilinin kaşı ile ilişkilendirme, dünyevi işlerden el etek çekme gibi anlamları vardır.

16b/6: “Andan Dehdehe hançer-i bürrân çıkarup eline alup evvel ‘Ankâş kırtına gelüp def’î başın kesdi. Andan kırk sekiz kişinüñ dağı yatduğı yirden cümlesinüñ başın alup ‘**ömürlerin yayın yaşdı**’ dağı her bir başı götürüp saçından zindân kıpusına aşdı”

5b/21: “**ıaleb itmeyince rızık ele girmez** “rızkı ulaşmak için önce onu istemeli”

5b/21 : “**yire tohum saçmayınca hırman vaktinde tohum virmez** “bir şeyin devamlılığını isteyen o şey için gerekeni zamanında yapmalıdır”

6a/1 : “**neheng kırkusından deryāya talmayan bahır-i dürr ü gevher ele getirmez** “inci ancak denizlerde saklıdır, denizden korkan inciye elde edemez”

6a/1 : “**Bağda eşcār dikmeyen vaktinde eşmār götürmez** “ağaç dikmeyen zamanı geldiğinde meyvesini yiyemez”

agü : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde “zehir” anlamında geçmektedir (Caferoğlu 201: 8). Tarama Sözlüğü'nde geçmez.

13a/17: “...tā kim şol kınadındağı **agüyü** şağ kınadındağı daru men’ ide”

al : “hile”

“yana alçı bolsa kızıl tilkü teg

Titir buğrası teg kör öç sürse keg” (KB:2312).

(*aynı zamanda kızıl tilki gibi hilekar olmalı*

deve aygırı gibi kin ve öç gütmeli) (KBÇ: 2312).

58a/11: “Kelb-ile enükler dağı Keyyümers’e arkıalanup kırtlara **al kıurdılar**”

at : “ad, isim”

Sadece bir yerde “at” şekli ile geçmektedir. Metinde t- > d- değışikliği görölse de pek çok sözcük Eski Türkçedeki /t/li şekillerini korumuştur. Mesela *dağ* sözcüğü 64 yerde *tağ* şeklinde geçer, yine *dudak* sözcüğü metnin tamamında *tuṭak* şeklinde geçer. Bu durum sözcüklerin imlasının kalıplaşmış olabileceğı şeklinde açıklanabileceğı gibi Eski Anadolu Türkçesinin bazı ağızlarında t- > d- değışiminin henüz tamamlanmamış olduğunu da gösterebilir.

47b/21: “**atdan** kıalur cihānda yādigār”

Başmak : “ayakkabı” Bu sözcük ilk defa DLT I, 378-17, 466-22; III, 417-7’de kayıtlanmıştır. Metinde üç yerde geçmektedir:

63b/6: “cevāhiri gittügin ve hazine kapusunda **başmak** bulduĝin ‘arz itdi”

begter : “zırhlı elbise”

3b/11 : Her birisi geydi cevşen **begteri**

Tiĝ kuşanup şokdı bile hanceri

bodluk : “kaval kemiğinin önüne koyulan kemiklik” Bu sözcük de Tarama Sözlüğünde geçmez. Sözcüğün ilk hecesindeki *bod* “bacak” anlamında bugün Karaçay-Malkar, Kumuk, Başkurt, Kırgız, Tatar, Uygur, Türkmen, Halaç, Tuva gibi çağdaş Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır.

18b/15: “Cebe cevşen geyüp kolluk **bodluk** dakındılar”

Bukaĝu : “kelepçe” EUTS: “kelepçe, bent, bukaĝu” (Caferoĝlu 2011:46).

Metinde bir yerde geçmektedir:

42b/13: “...demür-bendden kırtarup **bukaĝularınıñ** kuflin açavuz”

Çigin : “vücutun ön tarafı, omuzun ön tarafı” < OT. Çik “dik” +(i)n (Gülensoy 2011:241).

Metinde on bir yerde geçmektedir:

71a/20: “...libās **çignine** şalup...”

çïñra- : “yüksek şiddette ses çıkması” Yeni Tarama Sözlüğü’nde “çïñramak, şingirdamak” manasıyla geçmektedir (1983: 55).

101a/1: “Na’ rasından toköz felek **çïñrayuban** çïñ çïñ ötdi”

çok- : “üşüşmek” Bugün kullanılan *çok* sözcüğünün de ilk anlamıdır. İlk defa Eski Uygur Türkçesinde rastlanılan sözcük Karahanlı Türkçesinde “üşüşmek” anlamıyla kullanılmıştır (Şen 2009).

12b/6 : “Yā nebiyullah cü’ el dirler bir böcek vardır, terse **çokar**”

egin : “vücutun arka tarafı, sırt” EUTS: “omuz” (Caferoĝlu 2011:69).

Metinde üç yerde geçmektedir:

76a/11-12: “...cübbesin **egnine** alup...”

egre-⁵ : “kükremek” Sözcük Eski Uygur Türkçesinde *ekirt-* “bağırarak” şeklinde geçmektedir (Caferoĝlu 2011:70).

⁵ “egre-“ sözcüğünün Tarama Sözlüğü’nde “añra-” şeklinde kayıtlanan (C. I: 166) kelimeden farklı bir sözcük olduğu kanaatindeyiz. “añra-“ sözcüğü “anır-“ sözcüğü ile ilişkilendirilebilirken “egre-“ sözcüğü daha çok “bağırarak” anlamında EUTS’de kayıtlanan “ekirt-“ sözcüğü ile alakalı görünmektedir. İki sözcük arasında anlam farkı

119b/19: "...ve beşinci manzara üzerinde kızıl altundan iki arslan düzetmişler birbirine karşı **egreyüp** turur, ammā ki bir ellerin kaldırmışlar"

epsem : "susmak, sus pus olmak" Anadolu Türkçesinde 18. Yüzyıla kadar tespit edilebilen *epsem* sözcüğünün Uygurca sep sem "çok sakın, hiç gürültüsüz" (ilk hece ünlüsünden sonra eklenen bir ünsüzle yapılan tekrarlama: *sem* "sessiz": *se+p sem* > *sep sem* "bütünüyle sessiz") biçiminden benzeşmezlik ile geliştiği yolundaki açıklama için bkz. Semih Tezcan: "Epsem", *Splitter aus der Gegend von Turfan. Festschrift für Peter Zieme*, M.Ölmez/S.-C.Raschmann, İstanbul-Berlin 2002: 385-394 (Taş, 2009:85).

Metinde beş yerde geçmektedir:

21a/12: "Büseye girmiş er gibi **epsem** olup düşmen tarafına göz kulağ urdılar"

Eyegü : "bel kemiği" EUTS : 1.yan, taraf [2. Bel kemiği] (Caferoğlu 2011:79).

Metinde iki yerde geçmektedir:

97b/17: "...fil **eyegüsinden** muhkem katı..."

evet : "ivedi, hemen, derhal" Tarama sözlüğünde *ivedi* sözcüğünün farklı şekilleri bulunsa da sözcüğün gelişim aşamasındaki bu şekil bulunmaz. Gülensoy, *ivedi* sözcüğünü açıklarken yıldızlı bir *évet* yapısına işaret eder. < *évet (DLT) [<ew-et] (2011:348). Ancak bu muhtemel şekil tanıklanamamıştır. Aşağıdaki örnekten hareketle sözcüğün gelişim aşaması net olarak tanıklanmış olmaktadır.

Metinde yalnızca bir yerde geçmektedir:

52b/5-6: "**Evet** kutluları gelsün, za' ifleri anda tursun, didi."

kağı- : "öfkelenmek"

ol andın **kakıdı** (*o, ona kızdı*) (DLT III:269-12-14).

Metinde altı yerde geçmektedir:

6a/16: "...vezir-i Habeş gāzaba gelüp **kağıdı**..."

kaşan- : "(özellikle hayvan için) işemek" Bu sözcük insanın idrarını yapması anlamında Eski Türkçede kullanılan bir kelimedir. Kelime önce insan için kullanılırken daha sonra hayvanın idrarını yapması anlamında kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde anlam geçişiyle deyimleşmiştir.

---

da vardır. Tarama Sözlüğü'nde "añra-" için verilen anlam "homurtulu ses çıkarmak, haykırmak, kükremek" iken EUTS'de "ekirt-" için verilen anlam "bağırarak"tır ve metnin bağlamına daha çok uymaktadır.

Kayu tişiniñ қағуқı tudunsar, tülüg erüknüñ қasıқın alıp, қағанıғ yoliña urgu ol, bat қағанur. (*Hangi dişinin (kadının) mesanesi tutulursa, kayısının kabuğunu alıp, idrar yoluna sürse, hemen idrarını yapar*) (Şimşek 2013: 2539-2546).

117a/4: "...velī bunlar ademīden қорқуp **қан қағанur**"

қуқ- : Dilçin, bu eylemi Süheyl ü Nev-bahar'da /o/ ile okumuştur (Taş 2009:119). Metinde 3 yerde geçer.

60b/7: "...Ol dağı aқsurup gözin açdı. Kendü hatunın şanup қуқақlayup **қucdı**"

62a/18: "...Gördi ki hatunı yine қoynında ve gögsi göğüsde қolları boynında öpüp **қуқup** ta' accub қılıp eyitdi ki..."

103a/17: "...Şāh dağı kırқ adım miқdāri қarşu varup Қāhir'i öpe **қuca** tahtına getürdi"

öküş : "çok" EUTS : "çok" (Caferoğlu 2011:149).

Metinde iki yerde geçmektedir:

131b/21: "Düşmen **öküş** қorқar oldı her biri"

şıғın geyigi : "bir çeşit geyik" Yenisey Yazıtlarında "erkek geyik" anlamında kullanılmıştır (Yıldırım vd. 2013: 507).

113b/18 : "Biz saña dimez midük ki ol **şıғın geyigi** bu тағ içinde yalunūz yürür"

тағ: "dağ"

Metinde altmış dört yerde geçmektedir. *dağ* şekli yalnızca iki yerde geçer.

123b/18: "... tarafumda тұran қаған arslan cānavarlarla үrküp **тағ** қullesine қақup..."

тамu: "cehennem" EUTS : "cehennem" (Caferoğlu,2011:223).

45a/13: "Pes tehemten añıban **тамu** odın"

тұтақ : "dudak" Doerfer en eskicil halini <*tōtak şeklinde göstermiştir (Gülensoy 2011: 306).

Metinde 4 yerde geçer. Bu dört yazılışın tamamında ilk ünlü olan /u/ ünlüsü vav ile ( ) yazılmıştır, yani ünlü uzunluğu gösterilmiştir.

77b/16: "...қамış қулақлу, қатır тнақлу, deve **тұтақлу**, öкüz bileклü..."

77b/18: "...gergedan **тұтақлу**, şeb-reng қатırlar тұrurdı..."

83a/13: "...elma gözlü, маһbübe yüzлү, қамış қулақлу, қатır тнақлу, tavşan ucalu, deve **тұтақлу**, ebruşim billü..."

119b/21: "...billürdan la' lın **тұтақлу** elmas peykānlu oқ тұtar..."

sı-/şı- : "bastırmak, bozmak, dağıtmak"

Bu kelime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde "toplanmak" anlamında kullanılırken daha sonraki devirlerde zıt anlamı olan

“dağıtmak, bozmak” anlamında kullanılmıştır. Türkçenin elimizdeki en eski yazılı ürünlerinde sı-‘ın farklı içeriklerde sözcüğün kullanılması anlamındaki çeşitlenmenin erken dönemlerde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Yazıtlarda yer aldığı örnek bağlamlara bakarak sı-‘ın “kırmak” ve “tazyik etmek” gibi iki farklı anlam ekseninde gelişim gösterdiği ifade edilebilir (Şen 2012:515).

Metinde yirmi iki yerde geçmektedir.

14a/14: “...başların kesüp çerisin **şıdı**”

sinle : sin, mezar anlamındadır. Dilçin Türkçe saymıştır (Taş 2009:133).

EAT ve Osmanlıcada *sin* (I) “mezar, kabir, merkat” (TS V: 3470-3475) ve bundan türeyen *sinle* 1.”mezarlık”, 2.”mezar” (TS V: 3481-3484) oldukça yaygındır. Anadolu ağızlarında da sin (I) [sinne, sinnik] “ölü gömülen yer, kabir” (DS X:3637b) bulunmaktadır. DS *sinne* < **sin+le*, *sinnik* < **sin+lik* olmalıdır (Taş, 2009:133).

Metinde altı yerde geçmektedir:

11a/18: “...yine vağanları ol meyyitüñ a‘zāsından düridükleri **sinle** olur”

şunğur: Eski Uygur Türkçesinde *şınkur* biçimindedir (Laut-Zieme 23: kaz ünlüg şınkur kılıklığı) (Taş 2009:135).

Metinde iki yerde geçmektedir:

69b/6: “...uçucu perrendesi şahindür ve **şunğurdur**...”

yarak/yaraklan- : “silah, hazırlanmak”

KT D 22: ...**yaraklıg** kantan kelip... (Aydın 2012:52-53).

Metinde on beş yerde geçmektedir:

123a/18: “Gördiler düşmen **yaragın** ne-ise anda bī-kušūr”

yél-/ yeltür-: “hızla at koşturmak”

Sözcük, Orhun Yazıtlarında “at koşturmak” anlamında kullanılmaktadır. Tarihi Türk Lehçelerinde kullanımı zamanla azalmış, bugün standart Türkiye Türkçesinde unutulmuştur.

T (54): bu türük bodun ara yaraklıg yağıg yeltürmedim. (Aydın 2012:122).

Metinde 4 yerde geçmektedir:

122b/12-13: “...köpe binip uçup gitmek-ile sihr-i yil-ile **yilüp** üç günde gitmekle...”

21a/16-17: “... nalar urup gıriv kıparup raşş ı raşşanı **yildürüp** kal‘a kıpusına geldiler”

25b/10-11: “...sürnā vü nefirler çaldurup raşş ı raşşān **yildürüp**...”

32a/10-11: "...Allah'a şükr itdiler dağı at **yıldürüp** Habeş leşkerinüñ hazînelerine girdiler"

bencileyin/sencileyin/encileyin: benim gibi, senin gibi, onun gibi.

Metinde *bencileyin* 8 yerde, *sencileyin* 2 yerde, *encileyin* 9 yerde geçmektedir.

27a/13: "...Ki işitmedüñ ola özüñ bu **bencileyin** destân dağı..."

91b/15-16: "...Bağr-i Hind'i **sencileyin** seyr iderken ol şehr-i 'azîmden haber virdiler..."

70b/7: "...Dünyâdan **encileyin** cân gelmeye..."

Yazılışı Kalıplaşmış Sözcükler

altun (44 yerde), aru "bal yapan böcek" (6 yerde), berü (7 yerde), girü (6 yerde), hatun (6 yerde), incü (3 yerde), karşı (13 yerde), kaçan (54 yerde), kanda (43 yerde), kandan (20 yerde), kağı (13 yerde), karşı (72 yerde), kendü (124 yerde) sözcükleri metinde Eski Türkçedeki hallerine uygun olarak yazılmıştır.

Bu kelimelerden ikinci ünlüsü yuvarlak olanların düz ünlülü şekilleri hiç kullanılmamıştır.

SONUÇ YERİNE

Biz bu makalede, Süleyman-name'nin dilinin eklerde ve söz varlığında Eski Türkçe ile bir takım yakınlıkları olduğunu göstermeye çalıştık. Burada verilen örnekler çoğaltılabildi, ancak amacımızın metnin bütün özelliklerini göstermek olmadığını, metnin dil özellikleri açısından Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik yapısına sahip olduğunu, makalenin başında söylemiştik. Buradaki amaçlardan en önemlisi metnin söz varlığının oldukça geniş ve Eski Türkçe ile yakın olduğunu araştırmacıların dikkatine sunmaktır. Elimizde bulunan 81 cilt üzerinde yapılacak söz varlığı çalışmalarının Türkçenin zengin kelime hazinesinin ortaya çıkarılmasında ehemmiyet teşkil ettiğini düşünmekteyiz.

Kısaltmalar

D : Doğu yüzü

DLT : Divanu Lügati't-Türk

DS : Derleme Sözlüğü

EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

KB : Kutadgu Bilig

KBÇ : Kutadgu Bilig Çevirisi

KT : Köl Tegin Yazıtı

KTLS : Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

KAYNAKLAR

ARAT, R. Rahmeti (1947), *Kutadgu Bilig I Metin*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ARAT, R. Rahmeti (1959), *Kutadgu Bilig II Tercüme*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

AYDIN, Erhan (2012), *Orhon Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya.

BAYRAKTAR, Sibel (2003), “Kutadgu Bilig’de Bulunma Hali Ekinin Fonksiyonları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C:I-II, S:42, s: 9-25.

CAFEROĞLU, Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

CLAUSON, Gerard (2007), “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, (Çev:Uluhan Özalan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:1, s:185-196.

Derleme Sözlüğü (1993), C:I-XII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Divanü Lügati’t-Türk (2006), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERASLAN, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERGİN, Muharrem (2011), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.

GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2008), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (1991), Kültür Bakanlığı Yayınları/1371, Ankara.

OLGUN, İbrahim&PARMAKSIZOĞLU, İsmet (1980), *Firdevsi-i Rumi, Kutb-name*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.

ŞEN, Serkan (2012), “Sık Sözcüğünün Kökeni Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume:7/4, s:513-517.

ŞİMŞEK, Yaşar (2013), “Kan Kaşanmak Deyimi Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume:8/1, s:2539-2546.

ŞİMŞEK, Yaşar (2013), *Firdevsi-i Rumi Süleyman-name-i Kebir (76. cilt) Giriş Ses Bilgisi Tenkitli Metin Sözlük*, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Samsun.

TAŞ, İbrahim (2009), *Süheyl ü Nev-bahar’da Eskicil Ögeler*, Palet Yayınları, Konya.

Tarama Sözlüğü (1995), C:I-VIII Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

TEKİN, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, İstanbul.

TİMURTAŞ, F. Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Yayınları, İstanbul.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, F., AYDIN, E., ALİMOV, R. (2013), *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*, Bilgesu Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, Kübra (2010), “+1AyIn Eki Üzerine”, III. Uluslararası Öğrenci Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi (20-22 Eylül), *III. Uluslararası Öğrenci Kongresi 2010 Bildiriler*, 2. Cilt, İstanbul 2011, s.1033-1039.

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/>